

NOTE

ESTE SF. TEODOR STUDITUL AUTORUL *LAUDELOR ÎNGROPĂRII DOMNULUI?*

DANIEL SUCEAVA

Tradiția Bisericii Ortodoxe legase mai demult compunerea textului *Laudelor îngropării Domnului* de numele sfântului Teodor Studitul, marele egumen, teolog și scriitor din prima perioadă a iconoclasmului (sec. VIII-IX), ferventul apărător al cultului sfintelor icoane, victimă a persecuțiilor basileilor Constantin al VI-lea și Leon al V-lea, precum și ale patriarhilor Tarasie și Nichifor I. Deși această atribuire este în prezent desuetă, am găsit-o reafirmată în numeroase publicații grecești contemporane¹, dar am înfîlnit-o și în literatura autohtonă, în cel puțin trei cazuri². Ne-am întrebat de unde ar putea ea proveni, amintindu-ne îndată de afirmația lui G.I. Papadopoulos³: „Εἰς αὐτὸν ἀποδίδεται τὸ Τυπικὸν τῆς μονῆς τῶν Στουδιτῶν, καὶ ὁ Ἐπιτάφιος Θρῆνος «Ἡ ζωὴ ἐν τάφῳ»”. Petre Vintilescu citează⁴ această veche, ilustră, dar imperfectă sursă⁵, având însă precauția să precizeze, ca și istoriograful grec de altminteri (*ἀποδίδεται*), că este vorba de o atribuire a cărei paternitate este incertă. Mai citează și pe G. [sic]⁶ Erbiceanu, care alcătuieste o sinteză despre *Imnologia Epocei până la Damascen*, trimițând și la *Liturgica* lui Mitrofanovici⁷. Poate pe această filieră vor fi mers autorii publicațiilor menționate în nota 2, dar a rămas nedumerirea în ce privește sursa pe care s-a întemeiat Papadopoulos în afirmația sa, avansată totuși prudent⁸. Autorul, care în chiar nota despre

¹ Cea mai recentă „autoritate”, adesea citată, se pare a fi poetul și traducătorul Iorgos Koropoulos (născut în 1960).

² (1) Dr. Nicolae Ionescu-Pallas, *Sfântul Theodor Studitul, inmograf și apărător al sfintelor icoane*, în: Vestitorul Ortodoxiei, anul VI, nr. 113 (31 martie 1994), p. 5; (2) *Prohodul Domnului Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Studiu poetico-muzical de: Dr. Nicolae Ionescu-Palas și Pr. Prof. Dr. Nicu Moldoveanu*, în: Biserica Ortodoxă Română (BOR) 117 (1999), nr. 1–6 (ianuarie–iunie), p. I–LVIII (anexă). *Studiul introductiv* începe prin a afirma că *Prohodul* „este opera poetică și muzicală a inmografului Theodor Studitul (759–826), stareț al mănăstirii Studion [corect este Studios, nu Studion, pentru care vezi H. Delehay, *Stoudion – Stoudios*, *Analecta Bollandiana* 52(1934)64–65] din Constantinopol”. Aceeași afirmație (în formulare identică) este reluată și în broșura (3) *Prohodul Domnului Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos*, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (EIBMBOR), București, 2006. *Prefața* (p. 3–7) este semnată de aceiași Pr. Prof. Univ. Dr. Nicu Moldoveanu și Dr. în Științe Nicolae Ionescu-Palas. Aceste lucrări nu produc nici o referință bibliografică.

³ *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ’ ἡμῶν ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς*, Atena 1890, p. 236.

⁴ *Despre poezia inmografică din cărțile de ritual și cântarea bisericească*, București 1937, p. 121.

⁵ Vintilescu citează de fapt din versiunea prescurtată, *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις τῆς βυζαντινῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἀπὸ τῶν ἀποστολικῶν χρόνων μέχρι τῶν καθ’ ἡμᾶς*, Atena 1904, p. 56. În versiunea rezumativă a sintezei sale, G. I. Papadopoulos consacră mănăstirii constantinopolitane Studios un capitol aparte (Ἡ μονὴ τοῦ Στουδίου καὶ οἱ ἐν αὐτῇ ὑμνογράφοι καὶ ἄσματογράφοι κατὰ τὸν θ’ αἰῶνα), insistînd asupra importanței acestui centru monahal pentru consolidarea, între altele (cum ar fi școala de caligrafie), a inmografiei și muzicii bizantine, pe urmele marilor înaintași, Ioan Damaschinul, Cosma Melodul și mai ales Roman Melodul. Fără îndoială este vorba aici de o realitate istorică, subliniată deseori. V. de pildă Egon Wellesz, *A History of Byzantine Music and Hymnography*, Oxford ²1961, p. 229. Sinteza studită a definit ceea ce avea să devină „caracteristica permanentă” a rugăciunii ceasurilor în ritual bizantin Cf. Robert F. Taft, *Mount Athos: A Late Chapter in the History of the Byzantine Rite*, în: *Dumbarton Oaks Papers* 42(1988)182 [*Liturgy in Byzantium and Beyond*, *Collected Studies*, Series CS493, Aldershot, Variorum, 1995, IV]. Taft reproduce în capitolul dedicat sintezei studite constantinopolitane formularea succintă a acestei caracteristici, datorată lui M. Arranz (*Les prières presbytérales des matines byzantines, II: Les manuscrits*, in: *Orientalia Christiana Periodica* 38[1972]85): „a strong Byzantine coloration, a certain taste for the cathedral traditions, an importance assigned to chant to the detriment of the psalter”.

⁶ Așa apare semnătura articolului în Biserica Ortodoxă Română (BOR) 7(1883)133–148.

⁷ Cernăuți, 1909, p. 321.

⁸ În *Ἱστορικὴ ἐπισκόπησις*, după 14 ani, vedem că autorul a renunțat la formularea echivocă, optând pentru tonul deplin afirmativ.

cuv. Teodor afirmă că innograful ar fi fost fiul lui Fotios [!] și nepot al lui Roman Melodul [!], deprinsese pe cititorii săi mai bine informați cu anacronismele și inexactitățile care de altfel i-au și atras o scurtă și ironică recenzie din partea lui Krumbacher în chiar prima apariție a bianualului *Byzantinische Zeitschrift*. Dacă Papadopoulos menționează pe Fotie (τοῦ Φωτίου în loc de Φωτεινοῦ), lucrul s-ar putea trece în contul unei banale *coquille*. Mai curioasă este rudenia ipotetică cu marele melod și ar fi interesant de cercetat care îi va fi fost originea. Ne-am gândit la cartea mai veche a lui K. Oikonomos, una din sursele copios utilizate de autorul nostru. În vol. IV al monumentalei lucrări a lui Constantin τοῦ ἐξ Οἰκονόμων, citat de Papadopoulos în legătură cu operele atribuite cuviosului, nu am găsit decât citatul din Ps.-Codinos⁹. Dar în vreme ce învățatul prelat se rezuma doar la acea referință, așezată concludiv după înregistrarea calității celor doi frați drept autori ai unei bune părți din Triod, Papadopoulos formulează altfel afirmația. El scrie, tot „după Codinos”, că în vremea lui Leon al V-lea Armeanul (813–820), împreună cu fratele său Iosif, cuviosul a compus (ἐμελώδησε) canoanele cuprinse în cartea *Triodului*, adăugând că a viețuit în biserica sfântului Roman (καθήμενος ἐν τῷ ναῷ τοῦ ἁγίου Ρωμανοῦ). La p. 750 din al IV-lea volum al cărții lui Oikonomos aceste detalii lipsesc, deși Papadopoulos îl citează în subsol. Deducem că el a utilizat direct pasajul din Ps.-Codin. Este adevărat că patriograful anonim menționează biserica dedicată Sf. Roman martirul de către Sf. Elena, unde după 500 de ani de la construirea ei aveau să se așeze și să compună canoane cei doi frați. Dar aceasta este o pură legendă. Când Leon i-a exilat (815), monahii trăiau în mănăstirea τῶν Στουδίου, iar Sf. Teodor nu a mai revenit în Constantinopol decât o dată, în anul 821¹⁰. Pe la mijlocul secolului al XV-lea un călător rus la Țarigrad a atribuit mormântul mucenicului sirian din vremea lui Dioclețian (18 noiembrie) lui Roman Melodul¹¹ și am putea întrezări aici și originea legendei legate de înrudirea lui Teodor. Trebuie adăugat, desigur, faptul că renumele lui Teodor ca innograf s-a legat în primul rând de personalitatea marelui său înaintaș.

În literatura modernă nu am găsit mențiunea fericitului Teodor drept autor al *Prohodului*. Nici la C. Émery¹² (care trece compoziția *Laudelor îngropării* sub numele ieromonahului Ignatie, arhimandrit al mănăstirii sf. Dimitrie „prope Vatopedium siti”), nici la Beck¹³, care citează studiul din 1936 al lui

⁹ *Περὶ τῶν Ο, ἐρμηνευτῶν τῆς Παλαιᾶς θείας Γραφῆς*, IV, Atena, 1849, p. 750: ποιητὰς κανόνων. Autorul trimite la p. 94 a uneia din edițiile *Patriei*, poate la p. 98 din ediție care îi va fi stat la îndemână, aceea a lui Bekker din CSHB (1843). Fabricius-Harles, *Bibliotheca graeca*, vol. X(1807)448: „Ποιητὰς τῶν κανόνων Theodorum Studitam et Iosephum, (episcopum Thessalonicensem,) eius fratrem laudat Codinus Origg. CPol. c. 104. p. 50”. Th. Preger, *Scriptores originum Constantinopolitanarum [...]*, fasciculus alter *Ps.-Codini continens*, Lipsiae 1907, p. 245, 81: Οἱ δὲ ποιηταὶ Ἰωσήφ καὶ Θεόδωρος ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ὁ Στουδίτης ἐκεῖσε ἐκαθέζοντο καὶ ἐποίουν τοὺς κανόνας ἐν τοῖς χρόνοις Λέοντος τοῦ Ἀρμενίου. Μετὰ δὲ φ’ ἔτη τοῦ κτισθῆναι τὸν αὐτὸν ναὸν ἦσαν Ἰωσήφ καὶ Θεόδωρος οἱ ποιηταί. Du Cange, *Historia byzantina duplici commentario illustrata*, Lutetiae Parisiorum MDCLXXX. *Constantinopolis Christiana*, lib. IV, p. 135, LXXXVII: S. ROMANI aedem à B. Helena aedificatam auctor est Codinus pag 49. ex Originibus CP, ineditis [...]. Quis autem iste S. Romanus, incertum: nam binos hoc nomine sanctos colit Ecclesia Graecanica, quorum festum agit, Emesini Contaciorum scriptoris, qui sub Anastasio Imp. vixit, I. Octob. alterius Martyris in Palæstina sub Dioclet. XVIII. Nov. [...] Denique in eo monasterio sanctos Josephum Poëtam, & Theodorum Studitam ejus fratrem hic commoratos, composuisseque Canones Leone Armenio imperante. V. și Leo Allatius, *Diatriba de Theodoris* (reprodusă de Angelo Mai în *Nova Patrum Bibliotheca*, vol. VI, p. 158, după care s-a reluat în PG 99, coll. 49–58): „Canonum potissimam partem ipse cum Josepho fratre composuit, in templo sancti Romani, cum Leonis Iconomachi minas subterfugiens, ibi leteret. Origines Constantinopolitanae nondum editae (conf. *Imper. Orient.*, t. I, ed. Paris. p. 55, cum diversitate)”. Apoi reproduce pasajul și îl traduce în latinește: „[...] Fama est canonum compositores Theodorum et Josephum Studitas, ob metum Leonis Iconoclastae in Syria nati, illuc confugisse, ibique morantes, canones composuisse. Quingenti vero anni praeterierant, ex quo templum aedificatum fuerat, ad dictorum poetarum habitationem”. Este locul aici să amintim că Leo Allatius († 1669) ne-a lăsat și o mărturie contemporană despre desfășurarea procesiunii epitafului: „Ad haec tamen tempora usus obtinuit, ut dum Psalmus CXVIII canitur, et singulis versiculis singula Troparia concinuntur [s. n.], Christus, decore exsculptus [...]” (*De Ecclesia occidentalis atque orientalis perpetua consensione*, Coloniae 1643, col. 1447, apud Pallas, *op. cit.*, p. 10).

¹⁰ R. Janin, *La géographie ecclésiastique de l'Empire Byzantin*, Ière partie: *Le Siège de Constantinople et le Patriarcat Œcuménique*, t. III: *Les églises et les monastères*, Paris² 1969, p. 448.

¹¹ Janin, *ibidem*. B. de Khitrowo, *Itinéraires russes en Orient*, Genève, 1889, p. 232. Am văzut mai devreme că nici Du Cange, în sec. XVII, nu știa sub vocabula căruia dintre cei doi sfinți fusese cititorită biserica constantinopolitană.

¹² C. Émery, *Hymnographi byzantini*, în: *Échos d'Orient* 28(1925)177–179 și 29(1926)178.

¹³ Hans-Georg Beck, *Kirche und theologische Literatur im Byzantinischen Reich*, München 1959, p. 798.

Pantelakes¹⁴, stabilind și epoca viețuirii monahului vatopedin („den letzten byzantinischen Dezennien”), și nici la alții. O atare scriere nu figurează nici în lista lui Fabricius și nici în Patrologia Greacă, vol. 99. Ar fi de văzut, de pildă, ce zice A. Schneider, *Der heil. Theodor von Stoudion. Sein Leben u. Werke*, Münster 1900 (menționat de Émèreau sub **Theodorus Studita**), dar această monografie ne-a fost inaccesibilă¹⁵. N.V. Thomadakis crede și el că acest gen poetic ar fi apărut „περὶ τοὺς ἐσχάτους χρόνους τοῦ Βυζαντίου”¹⁶ și, nefăcând nici o aluzie la Teodor, semnalează unele manuscrise (Vatop. 428, Sinait. 746, din sec. XVI) unde apare drept autor arhimandritul Ignatie. Nici în articolul din *ThEE*¹⁷, care preia în parte afirmațiile din *Introducerea* citată mai sus, adăugând și unele considerațiuni suplimentare (prozodie, metrică), Thomadakis nu pomenește de Teodor Studitul.

Se știe însă ce rol hotărâtor a avut prea fericitul în alcătuirea și definitivarea Triodului¹⁸, mai precis a redacției constantinopolitane studite, pe care manuscrisele Triodului cu începere din secolul XI o atribuie celor doi frați, Teodor și Iosif (ulterior arhiepiscop al Tesalonicului). Că acest Iosif († 832) ar fi fost cu adevărat fratele sfântului, ori însuși Iosif Imnograful (Sicilianul), cum pare a pune problema autorul memoriului menționat (cf. Macarie, *op. cit.*, p. 25¹⁹), importă mai puțin în nota de față. Dar abia secolul al XV-lea va vedea introducerea în structura finală a Triodului a strofelor *Prohodului* „care reprezintă până în zilele noastre pentru credincioșii ortodocși punctul culminant al celebrărilor Săptămânii Mari”²⁰, deși este citată în continuare teza din 1965 a lui D.I. Pallas²¹ care afirmă²² că „originea acestor strofe urcă de fapt în

¹⁴ Emanuil G. Pantelakes, *Νέα Ἐγκώμια τοῦ Ἐπιταφίου ἐκ Σιναίτικου χειρογράφου*, în: *Θεολογία* 14(1936)225–250. Autorul afirmă că vechea Biserică nu a cunoscut „τὰ καλούμενα Ἐγκώμια”, a căror introducere în slujba Sâmbetei celei Mari ar data din perioada Căderii Constantinopolului (κατὰ τοὺς περὶ τὴν ἄλωσιν τῆς Πόλεως χρόνους). Versiunea publicată de Pantelakes după cod. Sinai 746 este a arhimandritului Ignatie de la mănăstirea Sf. Dimitrie cel Mare (la Vatoped) și poate fi aflată în multe manuscrise, din care trei a găsit chiar la Sinai, al patrulea la EBE și al cincilea la Marea Lavră a Athosului. Toate sunt din secolele VI și VII (Pantelakes, p. 29 din extras). Dar știm că și în secolul V se cânta psalmul *Amomos* la slujba Epitafului (cod. Iviron 1120, papadicie de mâna lui Manuil Hrisaf din anul 1458, f. 474: “Τοῦτο ψάλλεται καὶ εἰς τὸν Ἐπιτάφιον τῷ Μεγάλῳ Σαββάτῳ”. *Apud* Gr. Th. Stathis, *Les anagrammes et les “mathémata” de la mélodie byzantine*, Atena 1979, p. 108). Să se mai vadă și studiul aceluiași Pantelakes despre manuscrisele sinaite publicat cu puțin timp înainte în *Πρακτικά τῆς ἐν Ἀθήναις Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας τοῦ ἔτους 1933*, Atena 1936, p. 154 urm. Într-una din dezbaterile publicate de aceeași asociație ateniană (*Πρακτικά [...] τοῦ ἔτους 1932*, Atena 1933, p. 135–140), Venetia Kottas abordează chestiunea hierotelestiei Patimilor Mântuitorului, adică a slujbelor de la utrenia Vinerii celei Mari și de la utrenia Sâmbetei Mari (a Epitafului), constatînd că nu sunt cunoscute dovezi ale existenței ei, în forma practică astăzi, înainte de 1453. Așadar în perioada bizantină slujba epitafului și deci cântarea Laudelor îngropării (ὁ ἐπιτάφιος θρῆνος) nu existau. După cunoscuta autoare a monografiei *Le théâtre à Byzance* (Paris, 1931), rânduiala Patimilor lui Hristos (ἡ διάταξις τῶν Παθῶν τοῦ Χριστοῦ) a fost introdusă în biserica greacă în vremurile înrobirii (κατὰ τοὺς χρόνους τῆς δουλείας), adică ale turcocrăției, în contextul arzătoarei năzuințe de libertate a națiunii elene. Puterea otomană nu a perturbat niciodată manifestarea pietății populare, desfășurată fără opreliști la Constantinopol, mai ales la marile sărbători creștine, inclusiv sub forma teatrului sacru. Monahismul și Biserica în general au sfârșit prin a accepta introducerea în cadrul slujbelor a unora din aceste manifestări laice (*Le théâtre à Byzance*, p. 131 și urm.).

¹⁵ O bibliografie recentă poate fi consultată în *Dumbarton Oaks Hagiography Database* (1998), sub numele sfântului (www.doaks.org/hagiointro.pdf).

¹⁶ *Εἰσαγωγή εἰς τὴν Βυζαντινὴν Φιλολογίαν*, I, Atena, ²1956, p. 217.

¹⁷ *Θρησκευτικὴ καὶ Ἠθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία* 5(1964)784 urm.

¹⁸ A se vedea: Ierom. Macarie Simonopetrul [Gérard Bonnet], *La Mystagogie du temps liturgique dans le Triodion*, mémoire dactylo, 1978, trad. rom. de I.I. Ică jr., Sibiu, 2000. Cf. E. Wellesz, *op. cit.*, p. 141. După Wellesz, nu numai Triodul, dar și Penticostarul ar fi opera studiiților de la începutul secolului al IX-lea („probably of Theodore and Joseph Studites themselves, or of their pupils and followers”).

¹⁹ În fapt, chestiunea e de mult lămurită și s-au putut distinge compozițiile lui Iosif Imnograful de cele ale omonimului său studit. Cf. Eutyhios I. Thomadakis, *Ἰωσήφ ὁ Ὑμνογράφος. Βίος καὶ ἔργον*, Atena 1971, p. 77–94, precum și recenziile lui D. Stiernon, *Revue des Études Byzantines* 31(1973)244: Thomadakis „expose les critères permettant de distinguer les compositions de Joseph l’Hymnographe de celles de son homonyme stoudite, Joseph, archevêque de Thessalonique, tous deux artisans de la réforme hymnographico-liturgique au IXe siècle”. Articolul lui A. J. Phytrakis în *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρὶς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς* 17(1970)1–27, pe care Stiernon nu l-a putut vedea (recenzia citată, p. 245, nota 1), tratează tocmai „sur Joseph Hymnographe et le Stoudites”. Pe câte știm, nici în literatura mai veche cei doi imnografi nu au fost confundați.

²⁰ Ierom. Macarie, *ibidem*, p. 27. Formularea lui Pallas este de fapt mai scurtă și el citează în sprijin și doi cunoscuți istorici ai Bisericii ruse, Vl. Troițkii (1912) și E. Golubinskii (1904).

²¹ *Die Passion und Bestattung Christi im Byzanz*, München 1965 [Miscellanea Byzantina Monacensia 2].

secolul VIII, încheierea lor în secolul XV fiind doar prilejul unei mai mari solemnizări”²³. Am putea vedea aici sugestia unei înrăuriri, dar este știut că opera poetică a sfântului, cu precizarea că ne referim doar la aceea a iambografului, nu a avut vreo influență notabilă²⁴. Nu același lucru se poate spune, fără îndoială, despre grandioasa operă a imnografului²⁵.

Revin însă la bibliografia românească a chestiunii. În studiul menționat mai sus, C. Erbiceanu pomenește pe Sf. Teodor înșirând câteva din compunerile sale liturgice, între care și *Prohodul*: „Pöte totu a lui este și Imnul plângătoru Epitaficu. (Inmormântarea Domnului)”²⁶. Autorul nu citează nici o sursă. Afirmând că „așisderea să fi compus Teodor Studitul o mare parte a imnelor ce se cântă astăzi la serviciul înmormântării Domnului nostru Isus Christos și canonul la re’ntroducerea cinstirii sf. icoane [...]”²⁷, Mitrofanovici face trimitere la *Исторический обзор ꙗ҆снопѣвецъ и ꙗ҆снопѣнїя греческой церкви*, Черниговъ 1864, p. 302 și 306. Am consultat prima ediție, accesibilă nouă, a cărții arhiepiscopului Filaret (Gumileovski) al Cernigovului²⁸. Autorul afirmă de la început, ca și Papadopulos, că Teodor ar fi fost nepotul Sf. Roman (святѣй ꙗ҆ племянникъ св. Романа), ceea ce ne face să credem că ambii au avut o sursă comună, mai veche. Mai la vale aflăm că cele 75 de stihiri „αναβαθμα” (vrea să zică ἀναβαθμοί) ar fi creația Studitului (творение Θεοδора Студита), fiind adică vorba de „nimic altceva” (ничто иное) decât de „cântările la îngroparea Domnului Iisus”. S-ar afla în „manuscrite din Biblioteca Bodleiană” (въ рукописяхъ Бодлеянской Библиотеки), fără altă specificație. Și adaugă precizarea că în slujba actuală numărul lor corespunde numărului stihurilor psalmului 118, deși în unele manuscrise slave a întâlnit și un număr mai mic. Dar în cele trei stări ale Prohodului se cuprind 176 de tropare, câte versete are și psalmul 118²⁹. Este curios și inexplicabil cum savantul ierarh a confundat cele 75 de stihiri *anabathmi* din Octoih cu versetele *Laudelor îngropării*. Acelea se cântă duminica la utrenie, fiind rânduite pe cele opt glasuri, respectiv câte trei ἀντίφωνα pentru fiecare, cu excepția glasului 8 căruia îi sunt alocate patru. Apoi fiecare din cele 25 de „antifoane” are trei stihiri, împlinindu-se așadar numărul de 75³⁰. Conținutul lor nu are nimic a face cu cântările Prohodului dar, formal, am putea explica confuzia și prin aceea că distribuția versetelor antifoanelor amintește de vechea diviziune a psalmilor graduali în στάσεις (vezi L. Petit, articolul din DACL citat mai jos). Apoi întâlnim aceeași structurare pe psalmul 118. Dar nu este aceasta alcătuirea primitivă a cîntării antifonice a creștinilor sirieni, pe care a moștenit-o imnografia bizantină, adică: στίχος (versetul din psalm), alternând cu troparul (corespunzător sirianului *enyana*)?³¹. Pe de altă parte, este adevărat că stihurile *anabathmi* au fost atribuite cuv. Teodor³² și numele lui apare în manuscrise muzicale încă din secolul al XII-lea. Cod. Ivron 470, reprodus în facsimil în al doilea volum al seriei *Monumenta Musicae Byzantinae* (în anul 1938), conține și două acoluthii avîndu-l ca autor (f. 77 și f. 96^v)³³. Xiropotam

²² D.I. Pallas, *op. cit.*, p. 11 urm. Este cazul a preciza aici că autorul redă de fapt opinia lui Sofronios Eustratiades, exprimată în studiul acestuia *Ἡ ἀκολουθία τοῦ Μεγάλου Σαββάτου καὶ τὰ μεγαλυνάρια τοῦ Ἐπιταφίου*, apărut în două numere succesive ale publicației Νέα Σιών în anii 1937 și 1938. Fostul episcop al Leontopolei afirma de altfel că autorul *Prohodului Domnului* ar fi putut fi mitropolitul Neilos al Rodosului (†1379).

²³ Ierom. Macarie, *op. cit.*, p. 27.

²⁴ *Theodoros Studites, Jamben auf verschiedene Gegenstände. Einleitung, kritischer Text, Übersetzung und Kommentar besorgt von Paul Speck*, Berlin 1968 [Supplementa byzantina 1], p. 104–105 (cap. VII, Nachwirkungen). Totuși, epigramele dedicate vieții monahale nu sunt lipsite de prosepție. „A cause de leur charme inhabituel, ils se différencient de l’oeuvre poétique de Théodore, ainsi que de la littérature byzantine toute entière” (N. Radošević-Maksimović, *La valeur littéraire des épigrammes de Théodore le Stoudite*, în: Зборник радова Византолошког Института 14–15 [1973]243).

²⁵ Între alții, E. Wellesz, *loc. cit.*, p. 229–236.

²⁶ BOR 7(1883)145.

²⁷ Subl. în textul ediției din 1929, prelucrată, completată și editată de Teodor Tarnavschi și Nectarie Nicolae Cotlarciuc, p. 359.

²⁸ *Исторический обзор песнопевцев и песнопения греческой церкви*, Санкт-Петербург, 1860, p. 231–237.

²⁹ Ὁ Ἄμωμος [sc. φάλμος] este numele care s-a dat în terminologia liturgică ortodoxă psalmului 118. Cf. Diane Touliatos-Banker, *The Byzantine Amomos Chant of the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Tesalonica 1984 [Ἀνάλεκτα Βλατάδων 46], în special p. 200–211.

³⁰ Cf. MMB I₁ (1935), p. 13 urm. și L. Clugnet, *Dictionnaire grec-français des noms liturgiques*, Paris, 1895, p. 7 urm. Vezi și P. Vintilescu, *op. cit.*, p. 112. Conform antifonarului oficiului catedral al Marii Biserici (ἀσματικὴ ἀκολουθία), psaltirea liturgică este structurată în 74 (sau 76) de antifoane ale psalmilor. Cf. Taft, *cit.* în nota 5 a studiului de față; M. Arranz, *L’office de l’Asmatikos Hesperinos, IIe partie: La psalmodie*, în: *Orientalia Christiana Periodica* 44(1978)391–419; O. Strunk, *The Byzantine Office at Hagia Sophia*, *Dumbarton Oaks Papers* 9–10(1956)175–202 (repr. în: *Essays on Music in the Byzantine World*, New York, [1974], p. 112–150). Acesta ar fi așadar modelul pe care s-a alcătuit seria celor 75 de stihiri ἀναβαθμοί.

³¹ Gustave Reese, *Music in the Middle Ages*, London [1941], p. 68, 78. E. Wellesz, *op. cit.*, p. 171.

³² C. Émery citează pe L. Petit. V. *Échos d’Orient* 28(1925)179: Ἀναβαθμοὺς (seu tria antiphona ex binis psalmodiarum versibus et singulis tropariis constantia quae recitationem psalmodiarum in Laudibus sequuntur) dicitur Theodorus composuisse et Octoecho intulisse.

³³ Gr. Stathis, *Les manuscrits de musique byzantine. Mont Athos*, Atena, vol. III (1993), 1031.

270 (sec. XV), Dohiar 41 (sec. XIII), Cutlumuş 403 și 411 (din sec. XIV) – și mă rezum doar la manuscrisele athonite catalogate până acum de Gr. Stahis – menționau pe Teodor Studitul drept autor al troparelor *anabathmoi*. Legenda înregistrată de Nichifor Calist Xantopol³⁴ și preluată ulterior de Nicodim Aghioritul³⁵ spune că nu sf. Ioan Damaschinul ar fi „poetul și melurgul” troparelor *anabathmi* ale Octoihului, cum se poate vedea din chiar stilul și expresia lor, care nu se aseamănă cu aceea obișnuită a Damaschinului (ἦτις δὲν ὁμοιάζει μὲ τὴν συνήθη φράσιν τοῦ Δαμασκηνοῦ), ci sf. Teodor, egumenul mănăstirii τῶν Στουδίων, în timpul exilului la Tesalonic (797). Alții susțin însă că fratele sfântului, Iosif Studitul, viitorul episcop al Tesalonicului, a compus cele 75 de tropare. Judecând după stilul modest al acestor compoziții, Louis Petit³⁶ a înclinat odinioară să acorde paternitatea lor mai curând Studitului decât lui Ioan Damaschinul, multă vreme considerat autor al Octoihului³⁷.

Așadar, V. Mitrofanovici operează o sinteză a acestor date confuze și pune concluzia amintită mai sus cu adaosul prezumtivului „să fi compus”, spre deosebire de sursa citată, deplin afirmativă. Cum am văzut la început, Vintilescu³⁸ preia informația de la Papadopulos, de la Erbiceanu³⁹ și de la Mitrofanovici, tuspătru rămânând rezervați în atribuire.

Înainte de a scoate de sub tipar traducerea îndreptată a *Cuvintelor de învățătură*, fostul egumen al Căldărușanilor, arhimandritul Athanasie Dincă, publicase în anul 1940 o broșură despre „viața, activitatea și operile” sfântului⁴⁰. Nici acest monah nu face pomenire de *Prohod*, între operele atribuite lui Teodor Studitul, dar menționează *Cântările la înmormântare*, despre care scrie că sunt „neîntrecute” și traduce câteva fragmente, după *Analecta sacra* ale cardinalului Pitra, de fapt prin intermediarul abatelui Eugène Marin⁴¹: „Ce înfricoșată și străină priveliște! Este fără de viață cel care, ieri încă, era tovarășul meu” etc. Textul editat de Pitra⁴² (Φρικτὸν βλέπω καὶ ξένον τὸ ὄραμα· ὅτι ἄπνους ὁ χθὲς μοι συνόμιλος) ne trimite la strofa 13 din starea I a *Prohodului*: Ὡ θαυμάτων ξένων! ὦ πραγμάτων καινῶν! ὁ πνοῆς μοι χορηγὸς ἄπνους φέρεται [...] ⁴³. Oricine recunoaște aici un *topos* al imnografiei bizantine. Asemenea paralele între textul *Laudelor* și opera imnografică a studitului s-ar putea înmulți și desigur o analiză comparativă ar aduce poate unele lumini; nu este însă aici locul unui atare demers. De altminteri nu am găsit în studiul lui P. Speck (v. nota 24), care s-a ocupat în mod special de limba poetică a sfântului, nici o aluzie în acest sens.

În concluzie, afirmația avansată cu atâta siguranță de autorii citați la început⁴⁴, după care *Prohodul* ar fi „opera poetică și muzicală a imnografului Theodor Studitul”, se cere privită, în lumina surselor amintite, cu multă rezervă. Cât despre adăugirea „și muzicală”, credem că nu mai este cazul a încerca o polemică⁴⁵. Dacă așa ar sta lucrurile, am putea lua în considerare revizuirea radicală a unui întreg capitol din istoria începuturilor muzicii bizantine.

³⁴ Ἐρμηνεία εἰς τοὺς ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτωήχου. Ediția îndeobște citată este cea de la Ierusalim 1862.

³⁵ Νέα Κλίμαξ ἦτοι Ἐρμηνεία εἰς τοὺς ἑβδομήκοντα πέντε Ἀναβαθμοὺς τῆς Ὀκτωήχου, Constantinopol, 1844, p. α' – β'.

³⁶ *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* (DACL) I, coll. 1860–1863. “Comme les ἀναβαθμοὶ font partie de l'office du dimanche et se trouvent pour cette raison dans l'ὀκτώηχος, on en a souvent attribué la composition à saint Jean Damascène; mais rien n'est moins sûr. Leur style un peu terne et leurs tournures souvent embarrassées n'ont rien de commun avec l'éclat et la précision des rythmes damascéniens. Sans être absolument certaine, l'attribution de ces modestes compositions à saint Théodore Studite paraît beaucoup plus vraisemblable” (col. 1862).

³⁷ V. și Trajan Vintilescu, *Studiu istoric și exegetic asupra Octoihului cu o privire asupra cântărilor în Biserica veche. Teză pentru licență*, București, 1907, p. 74–76 („Cântarea acestor trepte antifonice este una din poemile cele mai frumoase ale lui Teodor Studitul”).

³⁸ În teza sa din 1907, p. 76, Vintilescu făcea mențiune de Erminia lui Callist Xantopol, trimițând și la precuvântările „Octoicilor mari din 1811 și 1865 din Râmnic”.

³⁹ Puțin probabil ca Erbiceanu să fi avut știință de compendiul lui Filaret.

⁴⁰ *Sfântul Teodor Studitul. Viața, activitatea și operile sale*, București, 1940, 99 p. cu o hartă a locurilor unde a petrecut cuviosul studit.

⁴¹ *Saint Théodore*, Paris ²1906, p. 162 urm.

⁴² J. B. Pitra, *Analecta sacra spicilegio Solesmense parata*, I, Paris, 1876, p. 374.

⁴³ Dar este de remarcat că în acest caz comparația s-a făcut cu troparul 8 din *Canticum de mortuis*, imnul lui Roman Melodul și Wellesz (*op. cit.*, p. 229 urm.) așează „side by side” cele două texte, ambele după Pitra (*op. cit.*, p. 46 și 374). Roman Melodul: Ἐξιστάμενος βλέπω τὸ ὄραμα/ ὅτι ἄπνους ὁ χθὲς μοι συνόμιλος etc.

⁴⁴ V. nota 2.

⁴⁵ O analiză a izvoarelor muzicale ale *Prohodului* ne-a dat cu ani în urmă regretatul colaborator al revistei noastre, Gh. C. Ionescu, *Prohodul – Laudale îngropării Domnului. Studiu comparat*, în: SCIAMC 37(1990)17–39. Autorul nu menționează vechiul studiu al lui Pantelakis (v. nota 14).

